

Толғанай Мустафина (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

ҚИЯНАТСЫЗДЫҚ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ МАҒЫНАЛЫҚ КЕҢІСТІГІ

Аннотация. Бұл мақалада қиянатсыздық философиясына, атап айтқанда, аталмыш ұстанымның мағыналық кеңістігіне қатысты талдау жасалады. Ұғымның құрамында болымсыз сипаттың болуы оны әр түрлі түсінуге, кейде мағынасын әлсіретіп қабылдауға себеп болып жатады. Алайда, қиянатсыздық қағидасы күш-жігер, саналы таңдау, батыл жауапкершілік сынды адами қасиеттермен тығыз байланысты. Мақалада күш қолдану немесе мәмілеге келе білу шеберлігі аясында ой тарқатылып, қиянатсыз болу дегенді қалай түсінуге болатындығы туралы пікірлер қарастырылады. Жұмыста қиянатсыздық философиясының классиктері саналатын Кант, Ганди сынды ойшылдардың философиялық толғаныстарымен қатар, бұл тақырып аясында зерттеулер жүргізіп жүрген замануи ғалымдардың еңбектеріне жүгіну орын алуда.

Түйін сөздер: қиянатсыздық, философия, қиянат, адам, сана, шиеленіс, келісім, күш, ақиқат, жауапкершілік.

Кіріспе

Қиянатсыздық туралы білім адамзат баласына ежелден бері таныс болғанымен, күні бүгін де оның ілім болып қалыптасуына қарамастан, аталмыш ұстаным әлі толықтай тәжірибелік айналымда қолданбай отыр. Бұл туралы пікірталас басталғанда да, оны барлығы дерлік әрдайым дұрыс түсіне бермейтіні де белгілі. Неге десек, мүмкін «қиянатсыздық» дегендегі терістеу реңкінің, болымсыз сипаттың бар болуы да әсер ететін шығар. Олай болса, қиянатсыздық ілімі туралы тиісті талдау жасалу үшін бұл ұғымның мағыналық кеңістігі қандай мәселелерді қамтитынына жете тоқталу қажет. Қиянатсыздықтағы «жоқ» дегенді білдіретін рең немен байланысты?

Қиянатсыздық ілімі «жоқ» деп қиянат атаулыға қатысты ұстанымға берік екендігі маңызды болып табылады. Сонымен қатар, аталмыш ілімнің мағынасын ашу үшін оның мақсат-міндеттеріне, оның «тіліне», оның мүддесіне тоқталған абзал деп санаймыз.

«Қиянатсыздық» деген түсінікте терістеу қосымшасы бар болғандықтан, оның мағынасы ауыспалы деген де пікірлер орын алуы мүмкін. Негізінен, мұндағы болымсыз, терістеу қосымшасы бұл идеяның, ары қарай ілімнің негізгі факторы болып табылады. Себебі, терістеу қосымшасы арқылы қиянаттың легитимдігін түбегейлі тоқтату идеясы жатыр. Шынында, бұл өте қатаң ұстаным: оның мағынасы зұлымдықтың заңды күшке ие болуына барынша қарсыласуды білдіреді.

Қиянатсыздық ілімін түсіну, оны ұстаным ретінде қабылдау деген адамгершіліктің негізгі мәнін қабылдаумен теңдес келеді. Ал, адамгершіліктің негізгі ережелері де терістеу үкімі ретінде қалыптасқаны белгілі. Мысалы: «Өлтірме!» деген барлық діндер мен ілімдерге ортақ адамгершілік қағидасы көпшілікке белгілі. Өлтірмеуге деген тыйымның өсиет ретінде қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа сабақтаса отырып жетуі, адамзат болмысындағы ең пәрменді қадамдардың бірі деп айтуға болады [Гусейнов 2002, 9-17 бб.] Себебі, күнделікті болмысымыз көз жеткізіп отырғандай, адамның бойында басқа біреуге күш қолдану ниеті, зұлымдық жасау, қиянатшылдықты қолдану құлшыныстары орын

алып жатады. Мұндай ерік тіпті кейбіреуін билеп алып, өзінің жетегінде ертіп әкететін жайттар да аз емес.

Сондықтан, қиянатсыздық ілімінің мәні бір және тұрақты болуымен қатар, оның мағыналық кеңістігі түрлену, күрделену үдерістерін кешуі қалыпты жағдай деген ойдамыз.

Зерттеу әдіснамасы

Мақаланың әдістемесі зерделеу принципіне негізделіп, сараптамалық талдау әдісін қолдануға талпыныс жасалады. Тарихилық, салыстыру әдістеріне де жүгіну орын алады. Қиянатсыздық іліміне қатысты пікірлер мен көзқарастарға талдау жасалып, оның мағыналық кеңістігінің шеңберін анықтауға қадам жасалады. Сондай-ақ, бұл зерттеу барысында қиянатсыздық философиясының мән-жайын түсіну және түсіндіру мақсатында конструктивті және компаративистикалық әдістер негізге алынды.

Негізгі бөлім

Әсіресе соңғы кездері қиянатсыздық туралы әр түрлі орталарда көп айтылатыны, қиянатсыздық акцияларының қоғамда жиі ұйымдастырылып, көпшілік арасында қолдау тауып жүргені белгілі. Егер мағынасына тереңірек үңілетін болсақ, түсінбеушіліктерге тап болуымыз да ықтимал. Тілдегі түсінбеушіліктер әрі қарай мағыналық кереғарлыққа әкеліп соқпауы үшін, сұхбат тиісті деңгейде өту үшін ұғымның мағынасын тереңінен зерделеу қажеттілігі өзекті екендігіне тоқталдық.

Қиянатсыздық іліміне қатысты талдаудық жұмыстар жүргізетін француз зерттеушісі Жан-Мари Мюллер шиеленістердің өмірдегі орнына қатысты қызықты пікірлер білдіреді [Мюллер 2017]. Оның пікірінше, әуел бастан өмірде шиеленістер, қақтығыстар, келіспеушілік деген болған және бүгін де бар екені ғажап емес. Адамның тұлғалық қалыптасуы өзгелермен түрлі қарым-қатынастарға түсуінен жүзеге асып жатады. Адами болмысқа келсек, ол осы әлемде бар болуымен ғана шектелмей, қоршаған ортаның өзіне, өзге адамдарға деген қарым-қатынастарынан түзеледі. Адам ұйымшылдыққа бейім бола тұра, белгілі бір жағдайларда өзгені бәсекелестік деңгейінде, өзгенің оның өміріне араласуын конфронтация ретінде қабылдауы да орын алып жатады. Басқа біреуді ойлағанына, мақсат-мүдделеріне жетуіне бір тосқауыл ретінде көріп, жоспарларына, ерігі мен еркіндігіне кедергі деп, құқықтарына қол сұғушылық деп қабылдау да әбден мүмкін.

Әуелінде өзге біреу адамға «өз болмысының кеңістігін» қайта ойластыруға себеп болады. Бірақ адам бұл өмірде өзі жападан-жалғыз ғұмыр кеше алмайтыны белгілі. Адамның күні адаммен демекші, тіршілік етуде тіл табысудың маңыздылығын түсінеміз. Яғни, өзгемен біріге отырып өмір сүру деген адамның өз «менінің» жеке кеңістігін бөлісе білуінде анықталады. Қоғамдық болмыста түрлі шиеленістердің бола беретінін мойындай отырып, шиеленіс атаулы тек бәсекелестік, күрес деген түсініктен жоғары екеніне назар аударған абзал [Мюллер 2017]. Яғни, шиеленіс адамға қалыптасқан қоғамдық болмыста мәмілеге келуге жағдай туғызатын феномен екендігі туралы да ойлану керек.

Демек, шиеленіс деген екі немесе одан да көп адамның саналы түрде болмыс кеңістігін бөлісуге дайындығына әсер етеді. Саналы түрде мәміле орнатып,

құқықтардың шектелуіне жол бере отырып, оны келеңсіздік деп қабылдамай, ерікті түрде қосарлы болмыс кешуі деп зерделенуі де өзінше бір ұстаным.

Адам саналы түрде «өзімдікі жөн» дегенге қатып қалып, тайынбаса, шиеленістен ешкім шыға алмайды. Бірақ өмір мүлдем шиеленіссіз болса, бар қызық та бірге жоғалатындай. Сондықтан, адам шиеленістерге түсуі орынды үдеріс, олар арқылы ол өз болмысының кеңістігін ашады, өзін таниды, өзгені түсінуге үйренеді.

Әлбетте, шиеленіс дегенде бірінші кезекте ойға оның қиратушылық сипаты келеді. Бірақ шиеленіс әрдайым қиратушылық сипатта емес, конструктивті болуы да мүмкін. Күнделікті өмірде бола беретін қарапайым мысал ретінде екі адамның бір затты пайдалануға деген ықыласын алайық. Бірінші жағдайда, ол екеуі бірімен-бірі күресіп, ол зат ешкімге жарымай қалуы мүмкін. Бірақ өздері келісімге келсе немесе үшінші біреу араласып, сол затты кезек-кезегімен немесе біріге отырып пайдалана білсе, шиеленіс қиратушылық емес, нәтижесінде конструктивті сипатқа ие бола қалады. Мұндай жағдайда ешкім жеңілмейді, әрқайсысы да өз мәресіне жетті деп есептеледі [Мюллер 2017].

Шиеленіс дегеннің мәні келісімге келе білу өнерінде жатыр. Ол келісім екі жақтың да мүдделерін қанағаттандырып, әділеттілікке негізделген қарым-қатынастар орнатуға, мәмілеге негізделген қоғам қалыптастыруға негіз болуы тиіс. Олай болса, шиеленіс кез келген қатынастардың құрылымдық бөлігі, бүкіл қоғамдықболмыстың негізінде жатыр деп айта аламыз.

Әлемді жалпы бейбіт алаң деп қарастырғанның өзінде, күнделікті әр түрлі деңгейде осы әлеміміздің түкпір-түкпірінде түрлі шиеленістер орын алып жатады. Заман дамыған сайын шиеленістерде қолданылатын ықпал ету құралдары, қарсыласу әдістері де түрленіп жатады. Бірде олар қарым-қатынастардың жаңа бір деңгейге өтуіне ықпал етеді. Олай өмір сүрудің маңызды бір сипаты шиеленістерден шеберлікпен шыға білу қабілеті деп анықтай аламыз. Сол шиеленістерден шығу жолында қиянат, қирату, күштеу элементтерін қолданбай, мәмілеге келе білу саналы, көзі ашық, ақылы ояу адамға тән болғаны абзал.

Күш қолданбай, ешкімге, ештеңеге зиян келтірмей өмір сүру жолын қиянатсыздық ілім деп жалпы сипаттайды. Осы қиянатсыздық ілімі туралы сөз болғанда оны көп жағдайда пацифистік ұстаныммен тең деп қарастырып жатады. Бұл ілімдер біріне-бірі өте жақын болғанымен, кейбір зерттеушілер олардың аражігін айқын ашып көрсетеді. Тіпті қиянатсыздық іліміне қатысты зерттеушілер арасында пацифисттерге қатысты скептикалық көзқарас та орын алады. Яғни, кімдекім өзін пацифист деп санағанымен, ол ұстаным адамды қиянат пен соғыс сияқты феномендердің қайнар көздерін, себеп-салдарын зерттеу, білу жауапкершілігінен босатпайды [Моран 2011].

Жан-Мари Мюллердің де көзқарасы жоғарыдағы пікірге жақын келеді. Ол қиянатсыздық пен пацифизм арасындағы дискурс атаулыны мүлдем қажетсіз деп санайды. Зерттеушінің ойынша, заңға ешбір қарсылықсыз мойынсұнып, соқыр «бауырластықты», шексіз кешірімді болуды насихаттайтын бұл ұстаным (пацифизм) белгілі бір деңгейде нағыз идеалистік көзқарас деп қабылдануы тиіс. Оның пікірінше аталмыш дискурс таза утопияға әкеліп соғады. Әлемде орын алып жататын түрлі құбылыстар, жүзеге асырылып жатқан әрекеттер тек махаббат

принциптеріне ғана құрылмайтыны белгілі. Олай өмір сүру мүмкін емес. Біз өмір сүріп жатқан әлемде, замандакүшпен әсер ету фактілері көптеп орын алып жатады. Ендеше, бүгінгі терең ойланатын тақырыптардың бірі қандай күшті және оны қалай қолдануымыз орынды екен деп саралануы тиіс [Мюллер 2017].

Сондықтан да қиянатсыздық дегенде әлемді таза тақта, шиеленіссіз болмыс деп қабылдаған дұрыс емес. Қиянатсыздық ілімінің әлеуметтік-саяси жобасы аясында адамдардың арасындағы қарым-қатынастар тек сенімділікке негізделуі тиіс деп қарастырмайды. Себебі, сенімділік тек біріне-бірі жақын адамдар арасында орнауы мүмкін екендігі белгілі. Әдетте, әлеуметтік ортада кез келген жаңа қатынастар сәйкесінше жаңа бір сын-тегеурін ретінде қабылдануы мүмкін. Олай болса, саяси тұрғыда қабылданатын шешімдер қарым-қатынастарды жақсартуға, серіктестікті ары қарай дамытуға септігін тигізуі тиіс. Қоршаған айналамыздағы күнделікті орын алып жатқан қиянат атаулының жаңа трансформацияларын ескере отырсақ, бәлкім, бүгінгі күні қиянатсыздық ұстанымды арнайы ереже немесе заң ретінде қабылдайтын кезең келген шығар?

Демек, мәселе адами капиталды күшейтуде болар? Бұған қатысты отандық зерттеушілердің пікіріне назар аударсақ, бүгінде адам капиталының өзінде айтарлықтай өзгерістер жүріп жатады. Қоғам барған сайын интеллектуалды құрамдастың – білімділіктердің, білімдердің, шеберліктердің, интеллектуалды қабілеттердің, мүмкіндіктердің, технологиялардың, жаңа білімдерді, дағдыларды және тәжірибені жасап шығарудың, яғни әлеуметтік-экономикалық прогрестің қозғаушы күшінің даму деңгейіне мүдделі ғана болып қоймай, оларға тәуелді бола түсуде. Дегенмен, адам капиталы сапасының жоғары деңгейін бірінші кезекте жақсы білім қамтамасыз етеді [Жанабаева 2018, 34-36 бб.]

Күш қолдану немесе келісімге келе білу

Жоғарыдағы шиеленіс феноменіне қатысты оймызды ары қарай өрбітетін болсақ, өмір туралы ойлана отырып, болмысымыздың нүктесі, тоқтауы шиеленіс болуы тиіс деп қарастырып кетпеуіміз керек. Шиеленістер өмірімізде бар бола тұра, нүкте бейбіт келісім арқылы қойылу керек. Адамзат баласы бүгінгі күні есейген кезде шиеленіс дегенге жаңаша көзқарасын қалыптастыра білуі тиіс.

Шиеленіс адамды жаңа трансформацияларға әкеліп, қалыптасып қалған жағдайдан зорлық-зомбылықсыз шыға білуін талап ететіндей. Олай болса, шиеленіс адамды оның басқалардан жоғары, күшті, ерекше деп сезінуі үшін емес, жауапкершілік пен мейірімділікті қоса ұстап жүре білуінде шешілуі ықтимал. Жалпы алғанда, адами қауымдастықты құру үшін ол қауымдастық жетілу үшін адамдар өзара сыйластыққа, мейірімділікке негізделген қарым-қатынастар орнатуға мәжбүр [Моран 2011].

Енді күш пен күштеу деген түсініктерге тоқталатын болсақ, бұл екеуінің аражігін ашып алған орынды. Мораль тұрғысынан қарастырсақ, күш деген адамға тән өнегелі қасиеттердің бірі. Күші арқылы адам оған төңуі мүмкін қауіп-қатерден сақтанады, күші арқылы зиянды бір құбылыстардан айналып кетуі ықтимал. Яғни, моральдік тұрғыда дұрыс зерделесек, күшті адам деген қолында бір билігі бар, біреуді жыға салатын, басып салатын емес, бірінші кезекте өзінің эмоцияларын қадағалай алатын, тобырлық толқынға ере бермей, өзінің өміріне шеберлікпен сапалы өзгерістер енгізуге дайын, ашық адам бола алады.

Рухтың күштілігі туралы сөз қозғағанда оның өз бетінше пәрменді болатыны күмәнді. Себебі, саналы адам өмірдегі белгілі бір әділетсіздікпен күресу үшін таза идеалистік ұстанымдарға еріп, заң әділеттілігі, шындық, махаббат атаулы құбылыстар күндердің күндері бәрін жеңіп шығады деп қана күтіп отыру дәрменсіз екендігін түсінеді. Өмірде таза күйінде әділеттілік күшін, шындық күшінкездестіру өте қиын, тіпті мүмкін емес. Еркіндікке қол жеткізу үшін, өзгемен біріге білу керек, қаналғанның өзіндебар ерігін түйіп алып, күшін жинап, тиісінше күресе білуі қажет [Абдильдин 2003, 282-293 бб.].

Ендігі маңызды мәселе күресті қалай жүргізуде жатыр. Кез келген күрес – күшті сынау, жаңа сынақтан өткізу болып табылады. Кез келген әлеуметтік, экономикалық, саяси қарым-қатынастарда күштің қаншалықты маңызды екені белгілі. Негұрлым күштілер анағұрлым әлсіздерді пайдаланып, қанай бастағанда, күштің дисбалансы пайда болып, әділетсіздік орнайды. Ендігі кезде күрестің нағыз мақсаты жаңа қарым-қатынастарда күштің балансын қайта орнату болып табылады.

Күштің үйлесімдігін орнатпағанша қиянатты жеңу мүмкін емес. Сонымен қатар, әуел бастан қиянатты ақтауға, қолдауға ешбір жол берілмеуі керек. Осы орайда қиянатсыздық философиясын дамытуға елеулі үлес қосқан Лев Толстойдың «Бір рет қана бір ғана қиянатқа ресми түрде рұқсат берілетін болса, ары қарай зұлым күштің жемісін көруге дайын болуыңыз керек» [Козлов 2003, 144 б.] деген пайымдауы ойлана алатын адамды арман қарай терең ойларға жетелейді.

Қиянатсыз болу дегеніміз қалай?

Әдетте көпшілікке философиялық тұрғыда «қиянатсыздық» десе, джайн, будда сынды үнділік мектептер ойға келеді. Шын мәнінде, барлық мәдени жүйелерде қиянатсыздық туралы бірқатар өзіндік ұстанымдар қалыптасқан. Ал біздің кешіп отырған XX-XXI ғасыр аралығына келетін болсақ, қиянатсыздық ілімінің жалпыәлемдік өлшемдері өзінің бір мәресіне үнді ойшылы және белсенді қоғамдық әрі саяси қайраткері Махатма Ганди өмірі мен шығармашылығында көрініс тапты деп айта аламыз. Ганди үшін қиянатсыздық әуелінде әрекет ету құралы емес, қарым-қатынас, яғни, барлық тірі жанға деген мейірімділік сезім, өзге біреуді өзім деп қабылдау мүмкіндігі, тіпті дұшпанға деген жылы лебіз білдіре білу дегенмен мағыналас келеді.

Қиянатсыздық туралы ойын Ганди терістеу арқылы өрнектейді. Оның пікірінше, «Нағыз қиянатсыздық – тіршілік атаулының барлығына деген теріс көзқарастың болмауы» [Ганди 2016, 55-62 бб.]. Яғни, қиянатсыздықтың белсенді түріне келсек, ол барлық тірі жанға деген мейірімділіктің болуы. Олай болса, бірінші императив – ешкімге зәбірлік көрсетпеу, біреуге деген теріс ниет пайда болған жағдайда оны тыйя білуде. Бұл арқылы біз, сонымен қатар, адамның бойында негативті сезімдердің бар болу мүмкіндігін және ол теріс ниеттердің кейде үстемдік ететіндігін мойындаймыз.

Егер адам табиғатынан жамандық жасауға да, игілік жасауға да бейім болса, қандай жолды өзіне таңдау керектігін ол ерікті түрде өзі шешеді дегенді білдіреді. Жалпы алғанда, санасыз күйінде әр түрлі қылықтар жасап, әрекеттерді жүзеге асырғанымен, есі кіріп, санасы қалыптасқанда адам жаман қылықтары үшін

толық жауапты. Бірақ қиянатсыздық әлемде үстем болады, бүкіл әлем, өміріміз қиянатсыздық қағидасына сәйкестендіріледі деген идеалистік көзқарасқа сүйенсек, бұл бір утопияға жақын болатын еді. Мұнда адамның ерігі туралы орынды мәселе туындайды. Утопиялық ұстанымдардың жетегінде кете берсе, адам өзінің ерігінен айырылғандай болмай ма? Сондықтан, қиянатсыз болу деген мәселе адамның ерігіне, саналы таңдауына байланысты сұрақ деп санауымыз керек.

Бірде Ганди «Мен қиянатсыздыққа сенемін» [Ганди 2016, 87 б.] деп жазады. Ойшыл қиянатсыздық адамды ақиқатқа жетелейтін жалғыз жол болып табылады деген ойымен бөліседі. Ойшылдың ойынша, тіпті, қиянатсыздық пен ақиқаттың арасын кейде бөліп қарастыру қиынға соғады.

Ганди «ақиқат пен қиянатсыздық – екеуі бір ғана ұғым» дегенде ол идеология тұрғысынан емес, философиялық ұстанымды ортаға салған болу керек. Бірақ қиянатсыздық адам үшін шындық дегенді дәлелдей отырып, Ганди ешкім ол шындықты меншік ете алмайтынын түсіндіруге тырысады. «Біз тәніміздің дегенімен өмір сүргенімізше қиянатсыздық қағидасы теория ретінде ғана сөз болып қала береді. Мысалы, Евклид теориясы сияқты. Біз оған барынша жақындауға әрекет етуіміз керек» [Ганди 2016, 214-215 бб.] деп жазады ойшыл. Міне, сондықтан болар, Ганди өзін «ақиқатты іздеуші» деп қана атағанды жөн көрген.

Өткен тарихымыздан сабақ алайық деп сараптама жүргізсек, ақиқат қиянатсыздық векторынан үзілген кездездің күшақиқаттың орнын басуға ұмтылады. Егер ақиқат өздігінен қиянаттың радикалды де-легитимдігіне негізделмесе де, қиянат өзін шындықтың іргесі, әділеттікті орнататын құрал ретінде қолданысқа түседі. Бұл дегеніміз, жоғарыда айтқанымыздай, белгілі бір мақсатқа қиянатсыздық ұстанымы арқылы қиналып жеткенше, сылтауратып зұлымдықты қолдануға өзіне және басқаға рұқсат беру, келісім жасаудегенмен көрініс табады.

Әлеуметтік және саяси конфликтілерде ақиқат күші әрекетке айналуы тиіс. Ақиқат күші шыншыл әрекеттің мән-мағынасын ашады, ол әрекет сәйкесінше өзінің мақсат-мүдделерінде де шындық болып келеді. Жасалған әрекеттердің негізінде өзгерістер орнауы мүмкін, ал әрекеттің пәрменділігі әрдайым шартты, нақты емес, анықталмаған, салыстырмалы болып келеді. Дегенмен, қиянатсыздық әрекеттердің пәрменділігі өзінің шыңына жеткен кезде де, қиянат нәтижесінде өзінің күш-қуатын қалпына келтіре алмай, қиянатсыздық императиві күшті болып қала бермек. Тіпті қиянат қажетті болғанның өзінде заңды күшіне ене алмайды. Қажеттілік деген делегитимділік білдірмейді [Мейтон 2009]. Қиянатсыздық ілімінің дамуына Гандидің қосқан үлесі рухани тазалықтың негізгі өсиеттерін саяси белсенділікпен үйлестіре білгендігінде жатыр. Ол моральдік ұстанымдарды моральдік жауапкершілікпен байланыстыра білді.

Рухани императив ретінде қиянатсыздық сондай-ақ тәжірибелік императив болып табылады. Яғни, қиянатсыздық қағидасы қиянат етуден бас тартуды талап етіп қана қоймай, әділетсіздікпен күресті ұйғарады. Олай болса, қиянатсыздық деген қатып қалған догма емес, ол әділетсіздікпен пәрменді күресудің әдіс-тәсілдерін ұсынатын тәжірибе.

Қиянат жасауды ақтау мен саналы қиянатсыздық ұстаным

Жаңа заманда қиянатсыздық ілімі неміс ойшылы Кант шығармашылығында барынша талданып, адамгершіліктің негізі мен мәні неде екендігі зерделенгені

белгілі. Ойшылдың түйіндегені күні бүгін де өзінің мән-мағынасын жоймағаны тағы анық. Оның пікірінше адам өзінің қалағанына, пиғылдарына ғана ергенде басқаны сүйюге, мәпелеуге орын да болмай, күші де қалмайды. Олай болса, қиянатсыздық деген екі эгоистік бастаманың бір-бірімен қақтығысуы, үстем болуға деген ниетте екі нарцистік ұстанымның түйісуі [Асмус 2005, 374-386 бб.]. «Қиянатсыз болу деген қалай?» сұрағына келетін болсақ, қиянатсыздық ілімі еріктен тыс қандай да бір күштің қолдануына легитимді тұрғыда барынша қарсыласуды білдіреді деп жалпы түрде түйіндеуге болады. Барлық заманда және бүгінде қиянатсыздық негізінде өмір сүру мүмкін бе деген пікір алмасулар жүріп жатады. Бірақ бұл арада мүмкін немесе мүмкін емес деген сұрақты қоюдан бұрын, қиянатсыздық деген руханилықтың потенциалды бір нұсқасы емес, адамның адам болуының негізі, кепілі дегенді ескермейтін сияқтымыз. Қиянатсыздық ілімінің мағынасын дұрыс түсінбесек, тиісінше түсіндіре алмасақ, адамның адамшылығынан алшақтаумен тең делік. Себебі, қиянатсыздық ұстанымына берік адам үшін болмыстың сан түрлі қырлары, өмірдің әсемдігі мен парасаттылығы ашылады. Бірақ мораль заңы эгоизмге деген беріктілік табиғатты тыйған кезде ғана жұмыс жасайды. Міне, сондықтан моральдік заң адамзат үшін бір тыйым ретінде қалыптасқан деп тұжырымдаған ұлы ойшыл [Кант 2013, 275-276 бб.]. Адам баласы сана иесісі болғандықтан, болып жатқан үдерістерді, құбылыстарды сипаттауда, зерделеуде ақылға жүгінетіні кездейсоқтық емес. Сәйкесінше, адам өзінің жасаған әрекеттерін де рационалдылық тұрғысынан ақтап шығуда едәуір жетістіктерге қол жеткізіп келеді. Тіпті кей-кезде адам қиянат жасауды өзінің құқығы деп атауды әдетке айналдыруы бар.

Табиғатқа келсек, хайуандар әлемінде жыртқыштар заңы үстем ететіндігін білеміз. Кейде адам баласы жануардың қандай зұлым, қанпезер екендігін сөз етіп жатады. Бірақ жануарлар әлемін алсақ, аталмыш тіршілік иелеріне сана бітпеген. Олай болса, олар жауапкершіліктен де босатылған. Жануарлар әрекеттері таза табиғи инстингісіне сәйкес қалыптасады.

Бұл салыстыру не үшін қажет дегенге келсек, ең бастысы, адам өзінің жасаған әрекеттеріне жауапты деген ойға қайта оралып, адам ғана өзінің саналы түрде жасаған қиянатшыл әрекеттеріне жауапты деген түйінге келу. Неге десек, адам ғана қиянатты жасап қана қоймай, соның жетегіне еріп, оған қызмет жасап кетуі мүмкін. Сондықтан, қиянатпен күрескенде табиғатпен емес, жануарлар әлемімен емес, адам бірінші кезекте өзінің санасында туындайтын, өрбитін, өсіп-өркендейтін қиянат ошақтарымен күрескені абзал.

Десек те, қиянатсыздық жолды таңдау-таңдамау адамның өз ерігінде. Айталық, «философия» деген ұғымның мағынасын даналыққа құштарлық деп қолдансақ, философиямен айналысу, даналыққа ғашық болу бәріне дерлік қатып қалған ереже емес екендігін білеміз.

Енді қиянатсыздық туралы ойымызды өрбіте келе, қиянатсыздық философиясы мен қиянатсыздық стратегиясы арасындағы ара-жікті нақты ашып қарастыру қажеттілігіне тоқталайық. Себебі, қиянатсыздық философиясына келсек, ол өмір сүру мен адамзат тарихының маңызды идеясының бірі болса, қиянатсыздықтың тәжірибелік стратегиясы сол әділетті өмір сүруге жетелейтін әрекеттер жиынтығын ұйғарады. Яғни, адам өзі таңдау жасауға құқылы. Ол таңдауды са-

налы түрде жасауы үшін адамға қиянатсыздық туралы білім реттілікпен беріліп, тиянақталып ұсынылуы тиіс. Тіпті, қиянатсыздық ілімі білім беру жүйесінің бір тармағына айналғаны да артық емес [Мейтон 2009]. Замануи білім жас баланы экономикалық бәсекелестік шеңберінде бәсекеге қабілетті маман етіп дайындап шығуы көздейді. Әлбетте, бұл бүгінгі қажеттілік және өте орынды үдеріс. Қауіп замануи білімде емес, өскелең ұрпақтың жан-жақты ақпараттандырыла отырып, мән-мағына, өмірдің негізгі мәні деген сұрақтарға ойлануына уақыт таппай, мүмкіндік іздестірмеуінде. Олай болса, білім жүйесінде, қоғамның түрлі салаларында қиянатсыздық туралы білімді жүйелі түрде үйлестіріп, ол білімді ұғыну мен тиісті ұғындыру жолдарын жан-жақты енгізу туралы сұрақ адамзат болашағын жоспарлауда күн тәртібінде қарастырылатын мәселелердің бірі болмақ.

Қорытынды

Әлбетте, біздер өзімізді сауатты, көзі ашық, ақылы ояу қоғам деп қалыптастырып келеміз. Қиянат жасауға болмайды, бұл жаман әрекет дегенді жер-жерде айтып жатамыз, тәрбие беруде оны қатаң ереже ретінде ұғындыруға тырысамыз, бірақ дәл сол кезде біз – адамдар – сол қиянатшылдықтың өсіп-өрбуіне барынша қолайлы жағдайлар туғызамыз. Көпшілік жағдайда бір тығырыққа келіп тірелгенде, одан шығу жолы ретінде күш қолдануды есепке аламыз. Сөйтіп келе, сонау ғасырлардан бері күні бүгінге дейін адамзат қоғамында қиянатшыл мәдениет қалыптасып үлгерді деуге болады. Ол қиянатшыл мәдениетте адамға әр түрлі идеологиялық конструкциялар ашылады. Идеологиялық конструкциялар арқылы адам өзінің қиянатшылдығын ақтап шығуға көптеген қолайлы жағдайларды аңғарады. Тіпті өзінің қиянатшылдығын әділетті жол деп жариялайды.

Адам баласы өзі қиянаттың түр-түрін дамытып келіп, бүгін сол қиянатшылдықтың құрбанына айналып отырғаны парадокс. Әсіресе, бүгінгі қарқынды заманда қоғам руханилыққа зәру кезінде рухани болу үшін арнайы уақыт, арнайы ортаны бөлудің қажеті жоқ екендігін жете түсінген жөн. Адам руханилығын жетілдіру үшін қоғамнан безіп, тек тақуалықпен өзінің жан дүниесін жетілдіре бермейді. Егер ол ешкіммен қарым-қатынас жасамаса, өзінің мінезін қалай ашады? Ал, саяси өмірге келсек, саясатта болу деген тек қана белгілі бір шешімдер қабылдаумен уақыт өткізу емес қой. Дәл саяси ортада руханилық дегеніміз барынша сыңалады. Руханилық пен саясат өздеріне тән ерекшіліктерін сақтай отырып біріккен кезде қоғамның да рухани дамуы алға басады.

Бұл мақалада талқыланған сұрақтарды қорытындылай келе, келесідей түйіндер жасауға болады. Біріншіден, «қиянатсыздық» деген қағидада болымсыз қосымшаның болуы бұл ұғымның мән-мағынасын әлсіретпейді, керісінше, зұлымдық атаулыға түбегейлі қарсылықты білдіреді. Екіншіден, қиянатсыздық жолды ұстану деген ешбір қайшылықсыз өмір сүруді ұйғармайды. Күнделікті болмысымызда сан қырлы қайшылықтармен өмір сүреміз, бірақ шиеленістерден білікті де сапалы шыға білу руханилық деңгейімізді шыңдайды, бізді қиянатсыздық жолға жетелейді. Үшіншіден, қиянатсыздық жолды ұстану немесе ұстанбау – әрбір адамның жеке таңдауы. Адамзат қоғамында соғыстарды жүзеге асыруға кететін шығындар үнемі есепке алынады. Ал, қиянатсыздық ілімді жалпы ұстанымға айналдыру үшін көп шығын қажет емес, бірақ оның пайдасы әлдеқайда зор екендігін біздер күні бүгін де есепке алмай жүргендейміз.

Библиография

- Абдильдин, Ж. 2003. 'Время и культура: размышления философа'. А, Алаш, 477 б.
- Асмус, В. 2005. 'Иммануил Кант'. М, Высшая школа, 439 б.
- Габриэль Моран. 2011. 'Жить ненасильственно: язык против насилия'. Ленхем, Мэриленд: Lexington Books.
- Ганди, М. 2016. 'Моя жизнь. Моя вера'. Перевод: Вязьмина А.М., Панфилов Е.Г., Ахтырская В.Н. 752 б. [Электронды ресурс]. URL://<https://www.labirint.ru/books/524126> (қаралған күні: 26.12.2019).
- Гусейнов, А. 2002. 'Философия, мораль, политика'. Сборник статей. М, Академкнига, 304 б.
- Жанбаева, Ж. 2018. 'Адами капиталды жетілдірудің әлеуметтік-мәдени тетіктері'. *Адам әлемі*, №4 (78), 192 б.
- Кант, И. 2013. 'Религия в пределах голого разума'. [Электронный ресурс]: URL://<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/kant1793part1.pdf>. 356 с. (қаралған күні: 09.10.2019).
- Козлов, Н. 2003. 'Интеллектуальные, философские и социальные искания Льва Толстого'. *Философия и общество*, №4 (33), 144 б.
- Мейтон, Д. 2009. 'Значение ненасилия и пацифизма'. Психология ненасилия и мира. Нью-Йорк. [Электронный ресурс]. URL://https://doi.org/10.1007/978-0-387-89348-8_1 (қаралған күні: 25.01.2020).
- Мюллер, Ж.-М. 2017. 'Изучение языка ненасилия. Исследовательская статья'. [Электронды ресурс]. URL://<https://doi.org/10.1177/0392192117701071> (қаралған күні: 09.10.2019).

Transliteration

- Abdıldın, J. 2003. 'Vremia i kúltúra: razmyshlenia filosofa' [Time and Culture: Reflections of a Philosopher]. А, Alash, 477 b.
- Asmýs, V. 2005. 'Immanýil Kant' [Immanuel Kant]. М, Vysshaya shkola, 439 b.
- Gabriel Moran. 2011. 'Jit nenasilstvenno: iazyk protiv nasiliia' [Living Nonviolently: Language Against Violence]. Lenhem, Merilend: Lexington Books.
- Gandi, M. 2016. 'Moia jizn. Moia vera' [My Life. My Faith]. Perevod: Viazmina A.M., Panfilov E.G., Ahtyrskaya V.N. 752 b. [Elektrondy resýrs]. URL://<https://www.labirint.ru/books/524126> (qaralğan kúni: 26.12.2019).
- Gýseinov, A. 2002. 'Filosofia, moral, politika' [Philosophy, Morality, Politics]. Sbornik statei. М, Akademkniga, 304 b.
- Janbaeva, J. 2018. 'Adami kapitaldy jetildirýdiń áleymettik-mádeni tetikteri' [Sociocultural Mechanisms for Improving Human Capital]. *Adam álemi*, №4 (78), 192 b.
- Kant, I. 2013. 'Religia v predelah gologo razýma' [Religion Within the Naked Mind]. [Elektronny resýrs]: URL://<http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/kant1793part1.pdf>. 356 s. (qaralğan kúni: 09.10.2019).
- Kozlov, N. 2003. 'Intellektýalnye, filosofskie i sotsialnye iskania Lva Tolstogo' [Leo Tolstoy's Intellectual, Philosophical and Social Quest]. *Filosofia i obestvo*, №4 (33), 144 b.
- Meiton, D. 2009. 'Znachenie nenasiliia i patsifizma' [The Meaning of Non-Violence and Pacifism]. Psihologua nenasiliia i mira. Nýú-Iork. [Elektronny resýrs]. URL://https://doi.org/10.1007/978-0-387-89348-8_1 (qaralğan kúni: 25.01.2020).
- Mýýller, J.-M. 2017. 'Izýchenie iazyka nenasiliia. Issledovatel'skaya statia' [Learning the Language of Nonviolence. Research Article]. [Elektrondy resýrs]. URL://<https://doi.org/10.1177/0392192117701071> (qaralğan kúni: 09.10.2019).

Резюме

Мустафина Т.В. Смысловые границы философии ненасилия

В статье анализируются вопросы философии ненасилия, в частности, акцентируется внимание на смысловых границах данного принципа. Отрицательная частица в названии этой позиции способствует различной интерпретации, иногда снижая смысловую нагрузку. Тем не менее, принцип ненасилия связан с такими нравственными качествами как сила, осознанный выбор, ответственность, что говорит о широте его содержания. В статье представлены размышления о вопросах применения силы или умения найти компромисс, рассуждается о том, как понимать позицию «придерживаться ненасилия». В работе автор обращается как к работам классиков философии ненасилия Канту, Ганди, так и к современным исследователям в данной области.

Ключевые слова: ненасилие, философия, насилие, человек, сознание, конфликт, соглашения, сила, истина, ответственность.

Summary

Mustafina T.V. The Semantic Boundaries of the Philosophy of Non-Violence

The article analyzes the issues of the philosophy of non-violence, in particular, focuses on the semantic boundaries of this principle. The negative particle in the name of this position promotes a different interpretation, sometimes reducing the semantic load. Nevertheless, the principle of nonviolence is associated with such moral qualities as strength, informed choice, responsibility, which indicates the breadth of its content. The article presents thoughts about the use of force or the ability to find a compromise, discusses how to understand the position of “stick to non-violence”. In the work, the author turns both to the works of the classics of the philosophy of non-violence, Kant, Gandhi, and to modern researchers in this field.

Keywords: Non-Violence, Philosophy, Violence, Man, Consciousness, Conflict, Agreement, Power, Truth, Responsibility.

